

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15007285>

**TA'SIRCHAN O'SIMLIKLAR, ULARNING DORIVOR XOSSALARI VA
DORIVOR VOSITA SIFATIDA ISHLATILISHI (ODDIY BO'YIMODARON,
BRYONIA ALBA VA DORIVOR JERUXA MISOLIDA)**

Rajabova Gulbahor

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Aniq va tabiiy fanlar fakulteti 1-bosqich talabasi
E-mail: rajabovagulbahor0223@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Mamurova Zuhra**

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada ta'sirchan o'simliklarning farmakologik xususiyatlari va ularning dori vositalari sifatida ishlatilishi tahlil qilinadi. Xususan, oddiy bo'yimodaron (*Atropa belladonna*) brovnok (*Bryonia alba*) va dorivor jeruxa (*Nasturtium officinale*) kabi o'simliklarning tarkibiy moddalari, organiziga ko'rsaadigan ta'sir hamda tibbiyot va xalq tabobatida qollanishi haqida ma'lumot beriladi. Ushbu o'simliklar yallig'lanishga qarshi, tinchlantiruvchi, immunitetni mustahkamlovchi va boshqa shifobaxsh xususiyatlarga ega. Shu bilan birga, ularning noto'g'ri ishlatilishi sog'liq uchun xavf tug'dirishi mumkinligi ham qayd etiladi. Maqola tabiiy dori vositalardan samarali va xafsiz foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan tafsialarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar. Ta'sirchan o'simliklar, dorivor o'simliklar, brovnok, oddiy jeruxa, farmakolgik xususiyatlar, tabiiy dori vositalari, toksislik, yallig'lanishga qarishi, xalq tabobati, immunitetni mustahkamlash.

ANNOTATSIYA: This article analyzes the pharmacological properties of effective plants and their use as medicines. In particular, information is provided about the components of plants such as *Atropa belladonna*, *Bryonia alba*, and *Nasturtium officinale*, their effects on the body, and their use in medicine and folk medicine. These plants have anti-inflammatory, sedative, immune-boosting, and other healing properties. At the same time, it is noted that their improper use can pose a health risk. The article contains scientifically based recommendations for the effective and safe use of natural medicines.

Keywords: Effective plants, medicinal plants, black cohosh, common cohosh, pharmacological properties, natural medicines, toxicity, inflammation, folk medicine, strengthening immunity.

INTRODUCTION: Odamlar qadim zamonlardan tabiat ne'matlaridan foydalana boshlaganidan buyon dorivor o'tlardan kasalliklarni davolashda foydalanib kelganlar. Dorivor o'simliklarning organizmga ta'siri uning tarkibidagi kimyoviy birikmalarning miqdoriga bog'liq.

Mazkur maqolada oddiy bo'yimodaron (*Atropa belladonna*), brivnok (*Bryonia alba*) va dorivor jeruxa (*Nasturtium officinale*) kabi o'simliklarning farmakologik xususiyatlari, dori vositasi sifatida ishlatilishi hamda ularning foydalari va ehtiyot choralari haqida so'z yuritiladi. Ushbu o'simliklar tarkibidagi faol moddalar inson organizmiga qanday ta'sir qilishini bilish nafaqat tibbiyot mutaxassislari, balki tabiat ne'matlaridan to'g'ri foydalanishni istagan har bir kishi uchun muhim. Insoniyat rivojlanishining dastlabki bosqichlarida o'simliklar nafaqat odamlar uchun oziq-ovqat manbai bo'lgan, balki odamlarga kasalliklardan xalos bo'lishga yordam bergan.

Tabiat inson salomatligi uchun bebaho ne'mat bo'lib, ko'plab o'simliklar qadimdan shifobaxsh xususiyatlari bilan ajralib kelgan. Xalq tabobati va zamonaviy tibbiyotda turli kasalliklarni davolashda o'simliklardan tayyorlangan dori vositalari keng qo'llaniladi. O'simliklarning tarkibida mavjud bo'lgan biologik faol moddalar organizmga turli ta'sir ko'rsatadi: yallig'lanishga qarshi, antibakterial, tinchlantiruvchi, og'riq qoldiruvchi va immunitetni mustahkamlovchi xususiyatlarga ega.

ODDIY BO'YMODARON -Astradoshlar (murakkabguldoshlar) - ga Asteraceae yetadigan (Coshpositae) oilasiga mansub, bo'yi 20-50 sm o'sadi, yuqori ko'p qismi yillik o't-o'simlik. Poyasi bir nechta, tikmarta nishtarsimon shoxlangan, barglari nishtarsimon, ikkiajralgan yoki chiziqsimon bo'laklarga patsimonbandli, bo'lib, ildizoldi va poyasining pastki qismidagilariqolganlari bandsiz, poyasi bilan shoxlarida ketma- ket o'rtnashgan. Mayda, tuxumsimon savatchaga to'plangan oqish, ba'zan och pushtirangli gullari poyasi bilan shoxlari uchiga joylashgan qalqonsimon gulto'plamini hosil qiladi. Mevasi yassi, tuxumsimon, kulrang pista. Iyun oyidan boshlab to yozning oxirigacha gullaydi, mevasi avgustdan boshlab yetiladi. Yer ustki qismi, ba'zan gullari. O'simlik gullay boshlaganda uni yuqori qismidan 15 sm uzunlikda (yoki faqat gulto'plamlari) qirqib olinadi va soya yerda yoki 50°C haroratdagi quritgichlarda quritiladi. Oddiy bo'yimodaronni yig'ish vaqtida o'simlikni ildizi bilan sug'urib olmaslik kerak. Aks holda, bu o'simlik tabiatda yo'qolib ketishi mumkin. Kimyoviy tarkibi va ishlatilishi. Bo'yimodaronning yer ustki qismi va gullari tarkibida 0,06-0,8 % efir moyi, 9-13 mg % karotin, 74,8 mg % vitamin C va K, flavonoidlar (apigenin, lyuteolin va ularning glikozidlari), alkaloidlar (axillein va betokisin), xolin, asparagin, smolalar, organik kislotalar, achchiq, oshlovchi va boshqa moddalar bor. Efir moyi 1-4% gacha xamazulen, 8-10 % sineol, borneol, 13% gacha bornilasetat, tuyon kislotalar va boshqa terpenoidlardan tashkil topgan. Dorivor

preparatlari (damlamasi, suyuq ekstrakti) me'daichak kasalliklarini davolash, ishtaha ochish hamda ichakdan, bachadondan, burundan, milkdan, yaralardan va gemorroidalqon oqishlarni to'xtatish uchun qo'llaniladi. Oddiy bo'ymodaronning guli va yer ustki qismi ishtaha ochishda va me'da-ichak kasalliklarida ishlatiladigan yig'malar-choylar tarkibiga kiradi. Oddiy bo'ymodaron qadimdan xalq tabobatida turli kasalliklarni davolash uchun ishlatib kelinadi. O'simlikning yer ustki qismidan tayyorlangan damlama yoki qaynatma qon tupurganda, qon aralash ich ketganda va boshqa kasalliklarda qon to'xtatuvchi dori sifatida qo'llaniladi. Bundan tashqari, damlamasini yana ishtaha ochish, o'pka sili, shamollash, astma, isitma, dizenteriya, ichak infeksiyasi va boshqa me'da-ichak kasalliklarini, bosh og'rig'ini davolash hamda siydik haydash uchun ishlatiladi. O'simlik gulining kukunini asalga qorib gijjalarni tushirish maqsadida bersa ham bo'ladi. Damlamasi bilan yaralarni yuvish tuzukkina naf beradi. O'simlik tasviri. Bo'ymodaronning bu uch turi bo'yi 15-75 sm ga yetadigan ko'p yillik o't-o'simlik. Poyalari bir nechta, tik o'sadi, shoxlanmagan yoki yuqori qismi shoxlangan. Mevasi - pista. May oyidan sentabrgacha gullaydi, mevasi iyun-sentabr oylarida yetiladi. Geografik tarqalishi. Bo'ymodaron turlari O'rta Osiyo respublikalaridagi Kavkaz va, qisman, Ukraina va Belorussiyaning janubiy hududlari. (Bibershteyn bo'ymodaroni) cho'llarda, yarimcho'llarda, tog' etaklaridan to tog'larning o'rta qismigacha bo'lgan tosh-tuproqli tog yonbag'irlarida, shag'alli va qumli yerlarda, daryolarning shag'alli joylarida, soylarda, ariq bo'ylarida, o'tloqlarda, sho'r yerlarda, begona o't sifatida ekinzorlarda va bog' yerlarda o'sadi. Qo'llaniladigan qismi. Yer ustki qismi. O'simlik gullash davrida poyasining yuqori qismi (gullari va barglari bilan) hamda ildizoldi barglari o'rib olinadi va soya yerda quritiladi. Kimyoviy tarkibi va ishlatilishi. Bo'ymodaron turlari garchi efir moyi saqlovchi o'simliklarga kirsada, lekin kimyoviy tarkibi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Bibershteyn bo'ymodaronining yer ustki qismi tarkibida 0,13-0,52% efir moyi, alkaloidlar, 0,36% flavonoidlar (giperozid, lyuteolin, apigenin), 1,37% organik kislotalar, 74,8 mg % vitamin C va K, 2,50% gacha qandlar, smola, achchiq, 1,41-0,62 % oshlovchi va boshqa moddalar bor. Yer ustki qismining efir moyi 63% gacha sineoldan, 40% gacha p-simol, 10 % a terpineol, kamfara va boshqa terpenlardan tashkil topgan. Santolinli bo'ymodaron yer ustki qismi o'z tarkibida 0,11 % efir moyi, achchiq santolin va santolinoid hamda boshqa moddalar saqlaydi. Efir moyi 56% gacha kamfara, 20% gacha sineol, 15% linyon va boshqa terpenoidlardan tarkib topgan. Tobulgibarg bo'ymodaron yer ustki qismi tarkibida 0,07% (gulida 1,2 %) efir moyi, oz miqdorda alkaloidlar, 0,21 9% (gulida 0,7%) flavonoidlar (giperozid, lyuteolin, sinarozid), 37 kumarinlar, 2,50 % gacha qandlar, 6,5 % gacha oshlovchi va boshqa moddalar bor. Efir moyi 30 % atrofida borneol murakkab efiri, 8 % kampfen, 5% pinen, 35% spirt va boshqa birikmalardan tarkib topgan. Bo'ymodaronning bu uch turi qadimdan xalq

tabobatida turli kasalliklarni davolash uchun ishlatib kelinadi. Yer ustki qismidan (ayniqsa, gulidan) tayyorlangan qaynatmasi bilan Abu Ali ibn Sino qaytishi qiyin bo'lgan shishlarni, eti uzilgan yerlarni va radikulit kasalliklarini davolagan. Nafas olish qiyinlashganda qaynatmasini yoki damlamasini ichishga buyurgan. Qaynatmasini yana bo'yрак va qovuq toshlarini tushirish uchun, siydik haydash, ayollarda to'xtab qolgan hayzni keltirish uchun qo'llagan. Bo'ymodaron turlarining yer ustki qismidan tayyorlangan damlamasi yoki qaynatmasi xalq orasida me'da kasalliklariga, o'pka sili va bosh og'rig'iga davo qilinadi hamda turli qon oqishlarda qon to'xtatuvchi va isitmani tushiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Gullarining kukuni bilan kuyganni va ochiq qon oqib turgan yaralarni davolash mumkin. Buning uchun tananing kuygan yeriga va yaralarga kukundan sepiladi. Astma kasalligida bo'ymodaron turlari gulidan tayyorlangan damlamasi yoki qaynatmasiga novvot qo'shib ichiriladi.

BO'RIGUL - BARVINOK MALIY - Kendirdoshlar - Arosunaseae oilasiga mansub ko'p yillik o't-o'simlik. Tibbiyotda bo'rigulning O'rta Osiyoda o'sadigan ikki turidan foydalaniladi. Ular zaharli. Shulardan biri — Kichik bo'rigul - Barvinok maliy - V. minor L. doim yashil o'simlik. Poyasi yotib o'sadi, uzunligi 60 sm gacha yetadi, shoxlangan, gul hosil qiluvchi novdalari tik o'sadi. Barglari qalin, yaltiroq, ellipssimon, o'tkir uchli bo'lib, kalta bandi yordamida poyasida qapamaqarshi joylashgan. Yirik, to'q-ko'k rangli gullari uzun bandi bilan barg qo'ltig'iga yakka-yakka joylashgan bo'ladi. Mevasi 2 ta bargchadan tashkil topgan. Yer ustki qismi. Kimyoviy tarkibi. Tarkibida 0,6 % alkaloidlar (20 dan ortiq) va boshqa moddalar bor. Asosiy alkaloidlari vinkamin (devinkan), minorin, vinkaminorin izovinkamin va boshqalar hisoblanadi. O'simlik tasviri. Poyasi bir nechta, tik o'suvchi, shoxlanmagan, bo'yi 30-40 sm. Barglari ellipssimon, ba'zan tuxumsimon, poyasida bandsiz qarama-qarshi joylashgan; yirik, pushti rangli (gulbargining ichki tomoni oq rangli bo'ladi) gullari alohida-alohida barg qo'ltig'iga o'rnashgan. Mevasi 2 ta bargchadan iborat. Aprel-may oylarida gullaydi, mevasi may-iyunda pishadi. Qo'llaniladigan qismi. Yer ustki qismi, ildizpoyasi va ildizi. Kimyoviy tarkibi. Tarkibida 2-3 % alkaloidlar, steroid saponin, ursol kislota va boshqa moddalar bor. Asosiy alkaloidlariga vinkanin, vinkanidin, vinervin, rezerpinen va boshqalar kiradi. Bo'rigul turlarining ishlatilishi. Dorivor preparatlari (tabletkalar holidagi devinkan, vinkapan, vinkaton) qon bosimini pasaytiruvchi vosita sifatida gipertoniya kasalligida hamda miya qon-tomirlari spazmini davolashda qo'llaniladi. Bo'rigul turlaridan tayyorlangan qaynatma xalq tabobatida bosh og'rig'anda og'riq qoldiruvchi hamda bosh aylanishni, ich ketishini, shuningdek, qon oqishini to'xtatuvchi vosita sifatida qo'llanadi. Tish og'rig'anda qaynatma bilan og'iz chayiladi, yer ustki qismidan tayyorlangan poroshogi (kukuni) yaralarga sepiladi. Lekin bo'rigul turlari zaharli o'simlik ekanligini esda tutish lozim!

DORIVOR JERUXA – Bu o‘simlik karamsimonlar oilasiga mansub bo‘lib, ko‘p yillik dorivor va ovqatlik o‘simlikdir. Shoxchalari ko‘tarilgan holda ichi teshik yo‘l-yo‘l, barglari juft holatda joylashadi. Shoxdagi yuqori barglar biroz ovalsimon. to‘rtta Maydan boshlab sentabr oylarigacha gullaydi. Gullari oq, qismlarida gultojibarglardan iborat bo‘lib, shoxining yuqori turadi. joylashadi. Mevasi danaklari biroz shishib maysani Dorivor xomashyosi ko‘kati hisoblanadi. O‘sayotgan xomashyo 40-45 kundan keyin o‘rib, 40-45 sm yetganda, bog‘lab, sifatida ishlatishga tayyorlanadi. Xomashyoni savatchalarga solib, keyin quritiladi. qilish Go‘sh uchun va baliqdan tayyorlangan taomlar bilan iste‘mol yog‘i bilan aralashtirib buning yangi ko‘katlari mayonez yoki o‘simlik ishlatiladi. O‘simlik Bu ishtaha vitamin qo‘zg‘ovchi achchiq, o‘tkir ta‘m beradi. yo‘q. Vitamin C va karotin mikroelementlarga boy, tarkibida qand Maysasida efir moddalari piyozga nisbatan ko‘p. mis, marganes, fosfor, moylari, yod, kalsiy, magniy, temir, rux, provitaminlari topilgan. kaliy, Bu natriy, o‘simlikda vitamin E, B₁, A va D mikroelementlar vitaminlar va to‘g‘ri taqsimlangan. Jeruxa preparatlari siydik haydovchi, balg‘am ko‘chiruvchi, yallig‘lanishga qarshi, qabziyatga qarshi, tonus ko‘taruvchi, modda almashinuvini regulatsiya qilish xususiyatiga ega. Avitaminoz, kamqonlikda revmatizm da podagra o‘t va siydik pufagi kasalliklari, jigar yuqori nafas yo‘llari, qalqonsimon bez, qandli diabetda, o‘t va siydik tosh kasalliklarida ichiladi. Teri toshmalarida, teri qichishishida, kuyganda tashqaridan teriga surtiladi. Ozganda, ateroskleroz profilaktikasida, anemiyada, jigar kasalliklarida, bo‘yrak va siydik toshlari kasalliklarida bo‘yrak va oshqozonichak tizimi yallig‘lanishida yangi tayyorlangan sharbat ichiladi. Kuyganda, so‘gallarga, qarshi, lipomalarida tashqaridan maz sifatida qo‘llaniladi.

Tabiat bizga boy dorivor o‘simliklar dunyosini tuhfa etgan bo‘lib, ularning to‘g‘ri va ehtiyotkorlik bilan qo‘llanilishi inson salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ushbu o‘simliklarning ba‘zilari toksik ta‘sirga ega bo‘lishi mumkinligi sababli, ularni faqat mutaxassis tavsiyasi asosida ishlatish tavsiya etiladi. Tabiiy dori vositalaridan foydalanganda ularning to‘g‘ri dozlash qoidalariga rioya qilish muhim bo‘lib, aks holda foyda o‘rniga zarar yetkazishi mumkin.

REFERENCES

1. A. Qodirov. "Tabiiy dorilar va ularning qo'llanilishi" –Tibbiyot-2020. 280b
2. Z.Xolmatova. "Fitoterapiya: Nazariya va amaliyot"- Fan va texnologiya 2019. 350b
3. T.Yusupov. "O'simliklarning dorivor xossalari"-O'qituvchi 2017. 240b
4. R.Ismoilov "O'zbekistonning qimmatbaho dorivor o'simliklari" O'zbek-2016. 300b
5. "Oddiy boymodaronning tibbiy ahamiyati" M.Karimova. "Tibbiyot va sog'liqni saqlash" jurnali, 2021-yil, №4. (<http://www.tibbiyot.uz/>)
6. "Bryonia alba: Xususiyatlari va qo'llanilishi" Sh. Toshmatov. "Tabiiy dorilar" jurnali, 2020-yil, №2. (<http://www.tabiydorilar.uz/>)
7. "Dorivor jeruxa: An'anaviy va zamonaviy tibbiyotda o'rni" N.Abdullayeva. "Farmatsevtika yangiliklari" jurnali, 2022-yil, №3. (<http://www.farmatsevtika.uz/>)
8. Dorivor o'simliklar, ularning xossalari va qo'llanilishi haqida to'liq ma'lumot. (<http://www.fitoterapiya.uz/>)
9. O'simliklarning tibbiy xususiyatlari va ularning tarixiy qo'llanilishi. (<http://www.ensiklopediya.uz/>)
10. L. Qurbonova. "An'anaviy tibbiyotda o'simliklarning roli"
- L. Qurbonova. "Sog'liqni saqlash" jurnali, 2021-yil, №5. (<http://www.soglik.uz/>)
11. <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/23420-mercury-poisoning>